

MIRE TANÍTHAT AZ IRODALOM?

Az ipari forradalom győzelme óta az „elszabadult Prometheusz” (D. S. Landes metaforája) által teremtett új ember időről időre felteszi azt a kérdést, amely vagy a társadalomtudományok egyikére vagy az egészére vonatkozik: *mire való?* Korunkban, amelyben az ismereteknek, a tudásnak a haszon, az anyagi előnyökre történő átválthatóság az egyik kritériuma, kimondva vagy kimondatlanul a társadalomtudományoknak, esetenként a művészeteknek létjogosultságát is kétségbe vonják. Talán sohasem nyitott meg olyan félelmetes távlatokat a civilizáció és a kultúra kettéválása, meghasonlása, mint napjainkban.

Nem régóta vagyunk a pályán, de alig egy évtized alatt tanítottunk általános iskolában, szakmunkásképző intézetben, hagyományos, képzőművészeti és technikusképző szakközépiskolában, zenei tagozatú, kéttannyelvű és általános képzési célú gimnáziumban nappali, esti, levelező tagozaton és nyári FEB-táborban. Azt tapasztaltuk, hogy diákjaink egy idő után vagy maguk teszik fel, vagy szembesülniük kell a dolgozat címadó kérdésével: mire taníthat az irodalom? Ehhez társulnak olyan kérdések, amelyekre eddig is, most is csak keressük a választ: mi az irodalom, tanítható/tanulható-e az irodalom, mire való, mire jó az irodalom?

Úgy véljük, hogy a *befogadási* művészetelméletre épülő tanítási koncepció képes a leginkább áthidalni a különböző iskolatípusok és oktatási formák közötti szakadékot. Ennek értő művelése megbirkózhat a tanítványok egyedi adottságaiból adódó bonyolult képzési feladatokkal. Ez az elméleti megközelítés lehetőséget ad a továbbképzésre és az önművelésre – ennek eredményessége különösen azokban az iskolatípusokban mutatkozott meg, amelyekben a humán tárgyak tanítása háttérbe szorult. Ezekben az osztályokban tanári kezdeményezésre vagy anélkül is tevékeny csoportok jöttek létre (olvasókörök, önképzőkörök, filmbaráti körök, színházlátogató és színjátszó csoportok), amelyekben a műalkotások kapcsán számos etikai, világnézeti és esztétikai gondjukat beszéltek meg a diákok. A következőkben olyan kérdésekkel foglalkozunk, amelyeknek a megválaszolása elengedhetetlen a tanítás szempontjából – nem programról van szó, mint inkább gondolataink, gondjaink megosztásáról.

Hogyan bükközhat meg a tantárgy oktatása azzal a tendenciával, hogy a tanulók olvasáskultúrája szegényedik?

Az olvasási gyakorlat szegényülése az elvont gondolkodás lehetetlenülését is magával hozza, arról nem is szólva, hogy az emberiség tudásának javát még hosszú ideig csak az olvasás tudja/képes közvetíteni. Az irodalmi műalkotások olvasása nem csupán a tárgy tanulmányozásának/elengedhetetlen követelménye, hanem az alkotó munkába való bekapcsolódás kikerülhetetlen feltétele is.

Ma még mindig egy régi oktatási elképzelés érvényesül: mindent tanítani és mindenről a lehető legtöbbet. Csakhogy ez túlterheléshez vezet, amely a tanuló önálló személyiségének a fejlődését is veszélyezteti. Mindezt tovább erősíti az a teljesítménykényszer, amely egy megváltoztatandó felvételi rendszerből fakad: a legjobbakat várják – deklaráltnak – a felsőoktatásba.

A befogadás-központú irodalomtanítás véleményünk szerint nemcsak a középszintű követelményrendszer igényeihez igazodik, hanem éppen az önállóságra neveléssel az iskolán kívüli, melletti, utáni élet helyesen éléséhez nyújt(hat) stratégiát. A befogadáshoz azonban idő kell, nem is annyira az életkori sajátosságok, mint inkább az élettapasztalatok jellege miatt. Egy adott műalkotásból nemcsak a valóság és az alkotó viszonya bontható ki, hanem olyan kapcsolatok is, amelyek végső soron a befogadó és a valóság viszonyát tárják fel, azt értelmezik és befolyásolják.

Hogyan lehetne ehhez időt biztosítani? A könnyebb, a gyorsabb megoldás az oktatási rendszer átszervezése lenne: a középfokú oktatás idejének a meghosszabbítása. Így a meglévő átfedések is megszűnnének (s most hadd ne térjünk ki egyéb előnyeire).

A jelen viszonyai között (az évi tananyagbontás gyengesége és következetlensége, az óraszámok mennyisége és megoszlása, a felvételi rendszer jellege) a következő feltételek teljesülésével lehetne javítani a helyzeten:

1. A tananyag olyan mérvű csökkentése az általános műveltség minimális alapjait, hogy az a magyarságtudat erősítését ne befolyásolja.
2. Az olvasásközpontú, szövegközeli tanítás – akár szavankénti magyarázatokkal is (ehhez kapcsolódna a műértelmezési gyakorlatok bővítése).
3. Az olvasási élmény megerősítése – a nagyobb epikus művekből és a vett drámákból önállóan állítsanak színpadra részleteket, ismertessenek a tárgyat műhöz kapcsolódó művészeti alkotásokat, készítsenek illusztrációkat, a kéttannyelvű és az erős tagozatos osztályokban fordítási gyakorlatokat.

A Gimnáziumi nevelés és oktatás terve – Bp. 1978. – a négy év alatt a következő házi olvasmány mennyiséggel számolt: I. – 2, II. – 9, III. – 9, IV. – 9+10 mű a mai irodalomból.

Ennek korrekciója – Bp.1988.– már így kötelez: I. – 4(!), II. – 13(!), III. – 17(!), IV. – 10 + „A tanár választása szerinti művek az 1945 utáni magyar és világirodalomból” (62.p.).

A több mint 150%-os emelés – az oldalszámról nem is szólva – a korrekció komolytalanságát mutatja. Különösen azért, mert ez a korosztály nem sajátította el a készségszinten azokat az ismereteket, amelyekre az új tanterv épít. Holott olyan generációkat kell nevelnünk, amelyek megszokják – a befogadási attitűd elsajátításával –, hogy a világgal aktív kapcsolatot kell teremteni.

Hogyan lehet szétválasztani az irodalmat és az irodalomtudományt, és hogyan lehet az elméleti ismereteket egyesíteni a gyakorlattal?

A feladat megvalósításához legfontosabb követelmény az, hogy meghatározzuk: mi tartozik az irodalmi és a művészetelméleti alapismeretekhez. Mit várunk el az itt tanácskozó tudósoktól is? Hozzanak létre olyan taníthatóvá redukált, rögzített, a befogadásra felkészítő rendszert és módszert, amelynek egysége tükrözi az elméleti megközelítések sokféleségét. Alkossanak jól használható modelleket, mintákat, amelyek a korszerű műértelmezés szintjén állnak. A versmegközelítésre lehet egy példa Szappanos Balázs A lírai vers elemzésének módszere (in Tanulmányok a műelemzés köréből Bp. 1977.), az epikai műelemzésre Csúri Károly Lehetséges világok Bp. 1987. című könyve. Nemcsak tanári kézikönyvekre gondolunk (egyébként ilyenek irodalomból nincsenek) és nem is olyan részben elavult példatárakra, mint például a Miért szép? kötetei.

A magyar irodalomtudomány, a magyar irodalom, a magyar oktatás legjobbjai bizonyára képesek lennének kilépni a szakfolyóiratok berkeiből, és olyan mintákat, modelleket készíteni, amelyeket egyként használhat a diák és a tanár. Nem állítjuk, hogy jelenleg nincsenek ilyen művek, de azt igen, hogy nem a diáktömegeknek készülnek. Márpedig a sokasághoz kell a kiadó(k) segítségével szólni.

Növelni kell az elemzési gyakorlatok számát és óvakodni kell a sematizálódástól, a rutintól. Az országos pályázatok mellett több iskolai, területi versenyt szervezve új értékelési rendszerrel javíthatnánk az önkifejezés hibáit, biztosíthatnánk az írásbeli és szóbeli közlés gyakorlását. A kialakuló társadalmi megújulásban mit sem ér a

véleményalkotás szabadsága, ha a lehetőséggel nincs aki élni tudjon. (Gondoljunk vitakultúránk színvonalára.) Ne féljünk attól a vádtól, hogy túlságosan előtérbe állítjuk tantárgyunkat, mert a mi megközelítésünk út lehet – azzá is kell, hogy váljon – nemcsak a többi tantárgyhoz, a valósághoz is.

Az elemzési gyakorlatok készítése, megvitatása, értékelése valódi partnerkapcsolatot teremtene, igazi mester–tanítvány viszonyt, s ez olyan kihívás lenne, amely az oktatókat állandó önképzésre serkentené.

A világ és a diák viszonyának állandó változása mindenkor kontroll lenne a napjainkban is ható tendencia ellen, amely egyrészt számonkérhető lexikális – irodalomtörténeti adatokká kívánja változtatni tantárgyunkat, másrészt a valósággal való ütközésektől is tartva minimálisra szűkíti a napjaink problémáit tükröző művek megismerését, megvitatását. Lássunk néhány adatot:

A) az elméleti ismeretekre jutó óraszám csökkenéséhez:

	1978-as tanterv	1988-as korrekció
I. o.	64 óra 12 elmélet (18,75%)	72 óra 8 elmélet (11,11%)
II. o.	96 "	108 "
III. o.	96 "	108 "
IV. o.	84 " 20 elméleti összegzés (23,8%)	96 "
Össz.	340 óra 32 elmélet (9,41%),	384 óra 8 elmélet (2,08%).

(Adataink a kimondottan művészetelméleti órákra vonatkoznak.)

B) az irodalomtörténeti megközelítés visszatérése:

I. o.	elméleti bevezetés két időszakasz egy stíluskorszak	elméleti bevezetés két időszakasz két stíluskorszak
II. o.	négy időszakasz (szervesen beleillesztve a művészettörténeti korszakokat) egy stíluskorszak	két időszakasz (megtöri a művészettörténeti korszakokat) két stíluskorszak

III. o. négy időszakasz (szerves művészettörténet)	négy időszakasz (megtöri a művészettörténeti korszakokat)
IV. o. három időszakasz (lehetőség a kitekintésre) egy elméleti zárás	négy időszakasz (lezárja az irodalomtörténetet)

C) a mai irodalomból a legkevesebb tanulmányozandó művek száma:
(értsd: 1945-től, világ és magyar)

IV. o.	10	3-6
--------	----	-----

D) az erre fordítható órák száma:

IV. o.	84-ből 18 óra (21%)	96-ből 15 óra (15%)
--------	---------------------	---------------------

az összes óraszámot figyelembe véve:

340-ből 18 óra (5,29%)	384-ből 15 óra (3,9%)
------------------------	-----------------------

S bár a fenti adatok csak a tantervi elméleti követelményeket tükrözik, amelyeken a mindenkori gyakorlat módosíthat, mégis úgy véljük, hogy az összehasonlítás minket igazol. Az a tapasztalatunk, hogy az irodalom általunk értelmezett megtanítása csak a személyes hozzáálláson nyugszik, ez azonban az igazi, a tömeges képzéshez túlságosan is bizonytalan tényező (nem kívánunk szólni a tanárképzés minőségéről).

Lehet-e tudományos igényvel tanítani az irodalmat az alap- és a középfokú oktatásban?

Mielőtt válaszolnánk, szükséges rögzítenünk néhány axiómát:

1. Az irodalomban mint tantárgyban egybefoglalódik a kutatás tárgya és a kutatás maga (esetenként a történelemmel, az irodalom- és művészettörténettel és a filozófiával egybekapcsolódva).

2. A tudomány kutatási módszere leírható (s mint ilyen elsajátítható).
3. A tanult/tanított kutatási módszer alkalmazhatóságát nem befolyásolja sem tárgya (a szépirodalom), sem művelője (a tanár) – legalábbis elvileg.

Ha ezeket elfogadjuk, akkor szerintünk két feltétel teljesülése esetén tanítható tudományos igénnyel az irodalom:

- a) a tudomány művelői megteremtnek egy olyan rugalmas, mégis szilárd alaprendszert, amelynek vizsgálati módszere minden műalkotásra kiterjed/kiterjeszthető,
- b) ez a rendszer és ez a módszer a tanulók életismeretéhez, életkorához, szókincséhez úgy igazítható, hogy ezzel az egyszerűsítéssel az eredmények igazságértéke ne csorbuljon.

Egyértelmű sikerhez talán az oktatási rendszer megváltoztatása vezetne, beleértve az oktatók képzésének reformját is. Ennek megvalósulása csak a távoli jövőben várható. A jelen adott viszonyai között a következők figyelembe vételével lehetne javulást elérni:

1. El kellene kerülni, hogy az általános iskola felsőtagozatának és a középfokú oktatásnak a tananyaga fedje egymást, azaz a tantervreformot az oktatás minden területére kiterjedő, új oktatási koncepcióhoz kellene igazítani.
2. Tekintettel kellene lenni az életkori sajátosságok mellett a felgyorsult tudományos--technikai fejlődés eredményei között élő diákok potenciális élettapasztalataira (az általános iskolai tananyag ebből a szempontból jobb).
3. A tantervi követelmények összehangolása az alsó- és a középfokú iskolák között úgy történjék, hogy ne a vágyakat és a hipotéziseket vegyék figyelembe, hanem a ténylegesen elérhető/elért tudást.
4. A tantervi koncepciók kialakítása, megválasztása és ellenőrzése ne az OPI vagy más központi szerv, hanem a gyakorló és a gyakorlott pedagógusok által történjék.

A legdöntőbb a tanári szabadság megvalósulása lenne! Nem nevelés és lekicsinyítő választás előre kijelölt „kötelező törzsanyag és ajánlott kiegészítő anyag” között, hanem szabadon választható tantervek és tankönyvek között. A megmértést pedig egy megreformált érettségi vizsga jelenthetné (például a francia értékelési rendszer).

Míndezek megvalósítása természetesen már a tanító tanár „fölött” történhet (csak ne kizárásával!). Mi az, amit mi tehetünk – s itt már csak a gimnáziumi oktatásról szólunk. Az első és a második osztályban igen erős elméleti alapképzésre van szükség – ez megvalósítható – amelyhez a harmadik osztálytól a szövegtani, a stilisztikai és a jórészt hiányzó retorikai ismeretekre építve a műelemzési gyakorlatok előtérbe állítása társul. Az időbeliség érzékeltetése a stíluskorszakokkal történne, az irodalomtörténet a kultúrtörténetbe ágyazva lenne csak jelen. A gyakorlati munka feltételezi a pályázati rendszer kialakításán kívül olvasó-, vita-, és önképzőkörök működését. Harmadik osztálytól kezdve meg lehet kísérelni a szakfolyóiratok olvastatását. Kezdetben műelemzéseket (It, Mtan.), később elméleti, filológiai írásokat is (It.K., Helikon, Literatura, Fil.K., stb.). A szépirodalmi, kritikai folyóiratokat már első-/másodévtől olvastathatjuk.

Mi lehet a célunk „műelemzők” képzésével?

Ha az irodalomtanításban diákjaink a befogadásra épülő elméleti ismeretekkel és módszerrel értelmezik a műalkotásokat, akkor az irodalom-/művészetelméleti tudás mellett egy követhető magatartás-mintát is adunk a tanítványainknak. Hiszen a befogadásra történő felkészítéssel nemcsak a világgal való szembesülés, a világhoz való igazodás kihívását keltjük fel, hanem a befogadás igényeiből és folyamatából következően a világhoz való kötődést, a világ jobbá/mássá alakításának a vágyát is átadjuk. Itt utalunk Bojtár Endre Az irodalmi mű értéke és értékelése (in Egy kelet-európeér az irodalomelméletben Bp. 1983.) és Hankiss Elemér Az irodalmi mű, mint komplex modell Bp. 1985.) tanulmányaira.

Az irodalmi és más műalkotások egyszerűségükben és megismételhetetlenségükben a világ rendjébe való tagozódás mellett az ember megismerését is lehetővé teszik. Ha ezt az utat követjük, akkor az ókori görögök óta egyetlen hatékony módszerrel tanítványainkból embert nevelünk. Olyan embert, aki nemcsak szűkebb és tágabb emberi közösségével egy, hanem környezetével is, olyan embert, akinek természetes igénye a kalokagathia eszméje és eszménye, olyan embert, akinek a nevelésével magunkat is jobbítjuk.

C

4 3 2 20